

Yaroslava Konieva
Olsztyn

***Лісова пісня про Орфея та Евридіку (метаморфози
античного міфу у творчості Лесі Українки)***

*Як трепечуть вони у безмежному всесвіті,
як злітають вони та шукають одна одну,
ці незліченні душі, що виходять з однієї великої Душі Світу!
Вони падають з планети на планету
і оплакують у безодні забуту батьківщину...
Це – твої сльози, Діонісе...
О, великий Дух, о божественний Визволителю,
прийми твоїх доньок назад
у твоє лоно невимовного світла.
Уривок з орфічного гімну¹.*

Існує давній міф, записаний Платоном в славнозвісному діалозі *Учта*, про існування людських істот, що склалися з двох субстанцій водночас – чоловічої та жіночої, які після того, як Зевс порозрубував їх навпіл, стали жінками й чоловіками. Відтак блукають світами осиротілі душі, шукаючи своєї втраченої половинки. Про героя, що спускається до підземного світу, печери чи лабіринту, щоб перемогти потвора й визволити прекрасну дівчину, з якою єднається у коханні, оповідають практично всі міфи світу, що дійшли до нас у записах: шумерський епос *Гільгамеш*, єгипетські *Тексти Пірамід* і *Книга померлих*, арійська *Рігведа*, персидські *Авеста* і *Шахнаме*, грецька *Іліада*, скандинавська *Едда* та багато інших. З міфів мотив перекочував до художньої літератури і дав блискучі зразки світових шедеврів. В українській літературі досі неперевершеним поетичним твором з даної тематики залишається драма-феєрія *Лісова пісня* Лесі Українки, письменниці неоромантичного нурту на зламі XIX-XX ст.. *Лісова пісня* – твір неоромантичний і за задумом, і за жанром, і за змістом. Як зазначає Лукаш Скупейко, автор ґрунтовного дослідження *Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки* (Київ 2006), кожен з персонажів

¹ Э. Шюре, *Великие посвященные. Очерк эзотеризма религий*, Калуга 1914, [w:] <http://psylib.org.ua/books/shure01/txt25.htm> (переклад з рос. – Я.К.)

цього твору є носієм «своєї драми», яка надає неповторності кожній постаті, об'єднуючи водночас спільними умовами життя². На тлі двох протиставних площин, однаково дотрагічних, – соціально-культурної (патріархальне село) і міфо-природної (демонічний світ поліського лісу) розгортається трагедія становлення людини, трагедія ініціаційної зміни свідомості. Представниками вільно-свавільного, позбавленого людської етики, але не своєрідних законів, демонічного світу, постають Русалки, Водяник, Лісовик, Перелесник, Потерчата та інші мешканці хтонічного світу. Представниками врегульованого, нормативного світу селянської общини постають Мати і Килина, яких Леся Українка показала «мимовільними жертвами» інстинктів «темного чудовиська маси». Неусвідомлено вільний світ спонтанічних почуттів і вільної любові, а з другого боку – неусвідомлено внормований і заритуалізований світ патріархальної моралі, який чинить людей невірниками. І на межі цих двох непримиренних світів зустрілися двоє – прекрасна Мавка і обдарований незвичайним музичним талантом Лукаш, уособлюючи собою «високу трагіку», позбавлену фаталізму і безпоросвітного відчаю, як зазначає Лукаш Скупейко³. І кожен з них переживає цей високий трагізм по-різному: Мавка здобуває людську душу, що породжує її відчуженість до бездумно-легковажного стилю взаємин у світі лісових духів і змушує Мавку покинути цей світ, а Лукаш переживає неспроможність *своїм життям до себе дорівнятись*, тобто вийти за рамки конвенцій суспільства і жити за покликом серця.

Останніми роками в Україні з'явилися досить цікаві наукові розробки-інтерпретації *Лісової пісні* в руслі гендерних студій. Це праці Ніли Зборовської *Моя Леся Українка і Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій* Оксани Забужко. На них позначилися популярний в добу постмодернізму в гуманістиці психоаналітичний підхід та особливо зацікавлення гностичними ідеями, що було характерно і для епохи модерну початку ХХ ст. Так, Оксана Забужко проводить паралель між *Лісовою піснею* і легендою про Грааль, пишучи, що *«Лісова пісня» це українська легенда про Грааль*, що в свою чергу вимагає від аналітика тлумачення містичної семантики чаші св. Грааля, яку використовував Христос і апостоли під час Таємної Вечері. Грааль, відзначає Забужко, – містичний «універсальний принцип» «впалий з небес», він дарує наближеному вічну молодість і постійне відродження, нагадуючи образ Фенікса, який згорає й відроджується з попелу⁴. За Забужко, лицарем (Орфеєм, Фаустом) в українській культурі виступає жінка (в даному випадку Мавка, а ще ширше – сама Леся Українка), за що дослідницю гостро критикує Ніла Зборовська.

² Л. Скупейко, *Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки*, Київ 2006, с. 223-224.

³ Ibidem, с. 224.

⁴ О. Забужко, *Notre Dame d'Ukraine: українка в конфлікті інтерпретацій*, Київ 2007, с. 254.

Безумовно, Леся Українка була глибоким знавцем античності та історії раннього християнства, її цікавили передові філософські ідеї Європи і містика Сходу. Про подібність Лукаша і Мавки до Орфея та Евридіки писав ще В. Петров. Лукаш був здатний перемагати мертву ворожість природи і дике безладдя всесвіту за допомогою гри на сопілці, так само, як і Орфей за допомогою звуків арфи зрушував з місця камені й дерева і примушував тварин коритись йому. Стверджуючи, що мистецтво магічне, що поет це чарівник і кожне його слово є зачаттям, Новалис так викладає міф про Орфея, про магічну владу його пісні над природою: *У давні часи, в межах теперішньої грецької держави, були поети, що викликали чудесними звуками чарівних інструментів таємне життя лісів, духів, схованих в стовбурах дерев; вони оживляли мертве насіння рослин в диких місцевостях і утворювали там розкішні сади, вони обертали швидкі річки в тихі води і навіть захоплювали мертві каміння в стрункому рухові ритмічного танку*⁵.

Ім'я Орфей перекладається як *той, що лікує світлом*, Ім'я Лукаш з латинської найправдоподібніше означає *мешканець Луканії*, але співзвучне також з латинським словом *lux* – *світло* і грецьким *леукос* – *білий, ясний*. Лукаш, так само, як і Орфей, на початку драми має слабо виражені чоловічі риси, в ньому відчувається брак мужності, дитинність, нерішучість, покірність, а про Орфея відомо, що був він коханцем Аполлона (в іншій версії міфу – його сином). Провидець і музикант Орфей втілював гармонію божественного духу, перед якою затихали бунтівні темні сили. Саме з його іменем пов'язували орфіки початок свого вчення і релігійного руху. Через таїнства 9 муз люди могли відкривати в собі нові сили. На вчення Орфея спиралися Гомер, Гесіод і Гераклід, пізніше Піфагор заснував свою школу як продовження орфічної релігії в новій якості. Суть орфічних містерій в Елевсінах полягала в таїнстві очищення і відродження внаслідок проходження душі через випробування. Міф про Орфея, який спустився в царство Аїда, щоб визволити свою кохану Евридіку, яка туди втрапила через укуси змії, дав натхнення багатьом європейським романтикам, так, зокрема твір Лесі Українки українські літературознавці щільно пов'язують з драмою-феєрією Гергарта Гаутмана *Затоплений дзвін*. Подібність проявляється і в доборі персонажів, і в сюжеті, і в окремих деталях.

Звук Лукашевої сопілки пробудив Мавку від зимового сну в дуплі старої верби. *В пісні і з піснею народилася драма Мавки*, – писав Петров⁶, повторюючи за Ніцше ідею, що саме з духу музики народилася трагедія у еллінів. Ніцше виділяє два світи мистецтва, відповідно до двох патронів мистецтва у давніх

⁵ В. Петров, *Лісова пісня*, [w:] *Їм промовляти душа моя буде. «Лісова пісня» Лесі Українки та її інтерпретації*, упорядник В. Агеєва, Київ 2002, с. 152-153.

⁶ *Ibidem*, с. 153.

греків – Діоніса і Аполлона, яких пов'язує перед усім з музикою і пластичними видами мистецтва⁷. Але відмінність полягає не тільки і не стільки у видах творчості, скільки у двох протилежних за характером начал буття й культури, яким дають початок дві сили, що концентруються в глибинах свідомості людини. Діоніс у грецькій міфології – бог вина і веселощів, ототожнюється з римським богом Вакхом, в честь якого здійснювалися оргії-вакханалії. Оргійне безумство бачимо і в *Лісовій пісні* на початку – це вільне кохання, з дикими танцями й співами лісових духів – Того, що греблі рве та полум'яного Перелесника з Русалками. *На цілу довгу мить тобі я буду вірна*⁸, – говорить Русалка Тому, що греблі рве, пробачаючи йому зрадливу лукаву вдачу. Лукаш разом з весняною Мавкою також поринув з головою у світ діонісійських розкошів. Натомість в кінці п'єси він засинає під снігом, з блаженною посмішкою на устах, і глядач снів його вже не бачить – дія далі точиться в світі метафізичному. Згідно з А.Ф. Лосевим, аполлонічне – це стихія сновидіння, протилежна стихії екстазу⁹. Аполлон – бог ілюзорності, загалом усіх сил, які творять образами. Якщо діонісійське – це возз'єднання людини з природою поза індивідуалізмом, то аполлонійське – народження індивідуальності з діонісійської стихії. Найвизначнішим подвигом Орфея саме і був перехід до нового світовідчуження, яке базувалося на гармонії 9 муз. З цією зміною філософської концепції, що знаменувала надходження нової ери, пов'язується і міф про сходження Орфея до пекла у пошуках Евридіки. Йому вдалося переконати богів Плутона й Прозерпину, він втихомирив також всіх хтонічних чудовиськ своєю майстерною грою, і вже мета була близько – йому дозволено було вивести Евридіку з пекла, за умови не оглядатися, інакше він втратить її назавжди. Всім світом міг володіти чаклун Орфей, а своїми емоціями ні? Чому Орфей оглянувся? І навіщо? На це питання не дають прямої відповіді міфи, але відомо, що Орфей після повернення з підземного світу продовжував боротьбу проти місячних (лунарних) культів, пов'язаних з вакханаліями, тобто з панівним жіночим началом у релігійно-філософській парадигмі тогочасності. Власне за це він і був врешті розтерзаний розшалілими вакханками, а голова його – вмістилище мудрості – ще довго пророкувала людям майбутнє. Орфей відомий як найдавніший оракул античної Греції. Смерть його дала імпульс для постання нової релігії – сонячної – а отже, знаменувала початок нової культури і відродження Греції. На зміну пануючій грубій фізичній силі приходить релігія чистоти, гармонійного аскетизму, релігія високої етики і моралі. А Евридіці були по-

⁷ Ф. Ницше, *Рождение трагедии, или Эллинство и пессимизм*, [в:] Ф. Ницше, *Сочинения в 2-х томах*, том 1, Москва 1990, [w:] <http://www.philosophy.ru/library/nietzsche/tragoedie.html>.

⁸ Леся Українка, *Лісова пісня*, [w:] *Їм промовляти душа моя буде. «Лісова пісня» Лесі Українки та її інтерпретації*, упор. В. Агеєва, Київ 2002, с. 32.

⁹ А.Ф. Лосев, *Очерки античного символизма и мифологии*, Москва 1993, [w:] <http://psylib.org.ua/books/lose000/txt003.htm#8>.

вернуті крила і вона піднялася до світил в небі, де й змогла з'єднатися з душею Орфея після його смерті.

Як же ця історія пов'язується з Мавкою і Лукашем, адже, як пише Агеєва, він її навіть і не пробує рятувати¹⁰, то вона, перебуваючи в мертвих обіймах Марища (Того, хто в скалі сидить), почула безнадійне виття Лукаша у подібні вовкулаки (так його покарано лісовими духами за зраду Мавки) і диво сталося – в серці (Мавка) знайшла тее слово чарівне, що й озвірилих в люди повертає¹¹.

Ось це і дало підстави послідовницям феміністичного руху наділити Мавку лицарськими чеснотами. Якщо ж ми розглянемо персонажів драми як архетипні символи, тобто як уособлення певних природних сил, то все вкладається в міфопоетичну картину досить гармонійно. Людина протягом свого життя змінюється не тільки фізично, але й психічно, проходячи, за К. Юнгом, процес індивідуації. Послідовно з'являються архетипи, що відповідають певним психічним комплексам – старий мудрець (дядько Лев, що своєю казкою про Білого Палянина віщував Лукашеві майбутні трансформації), інший важливий архетип – Великої Матері – це Лукашева Мати – породжуюче і водночас поглинаюче начало. І, звичайно, – Аніма, душа. Це Мавка, яка на початку драми перебувала в такому ж невинному стані, що й сам Лукаш, але пізнавши людське кохання, все нижче на людські стежки спускалась, аж поки не стала повністю залежною від свого кохання, тобто, за гностичними уявленнями, відбулося падіння в матерію. Гіпертрофованим втіленням цієї матерії стала Килина – здорова, міцна молодичка, вдова з дітьми, з якою Лукаш, за намовою матері, одружився, покинувши Мавку. Килина – тінь Мавки, зворотний, темний бік душі Лукаша. Зрада своєї душі, самого себе – це згубний шлях. Мавку забрало в підземний світ Марище, а Лукаш був обернений на вовкулаку. Власне, це і є відповідник сходження Орфея до пекла, Тезея до лабіринту Мінотавра, а чарівні слова Мавки, що повернули Лукаша до життя, – це нитка Аріадни і містичне пробудження точки в серці (Божої іскри), поштовх, не спровокований жодними зовнішніми чинниками, те, що в усі релігіях має назву – чудо, диво. Мавка, вийшовши з могили, зриває китицю калини і прикріплює її на грудях, як знак живого серця і поверненої волі. Ініціацію, смертельний рубіж пройдено, і від цього моменту починається зворотний рух душі – сходження до верхнього світу, до Світла. Лукаш, що досі був сліпий, мав очі «непрозорі» – прозирає, починає бачити невидиме для людського ока – духів-зліднів, що їх виносить з хати на мішках Килина. Знаком невідворотності шляху з'являється перед Лукашем постать Долі, яка засвідчує, що музичний дар не гине, перехо-

¹⁰ В. Агеєва, *Неоромантичне двосвіття «Лісової пісні»*, [w:] *Їм промовляти душа моя буде...*, Київ 2002, с.14.

¹¹ Леся Українка, *Лісова пісня*, [w:] *Їм промовляти душа моя буде...*, Київ 2002, с. 106.

дить відтак до його прибраного сина, який сам змайстрував сопілку з верби, що нею стала Мавка. Під впливом сили еросу-Перелесника спалахує ясным вогнем верба-Мавка, в її монологі до Лукаша звучить оптимістична ідея реінкарнації – *стане початком тоді мій кінець*¹², – а Лукаш повертає голос сопілці і знову відбуваються чари – розквітають дерева і на мить з'являється давній образ Мавки у зорянім вінку. Лукаш кидається до неї і вони зливаються в одне ціле... а тіло Лукаша засипає снігом. Отож, Лесі Українці вдалося геніально передати в образах, символах і метафорах те, що невимовне – містерію шляху душі до Світла, до духовної країни, де всі загублені половинки зливаються воедино, творячи одну Велику Душу світу.

SUMMARY

In Jaroslava Koneva's article *The forest song about Orpheus and Eurydice (the metamorphoses of antique myth in Lesya Ukrainka's works)* we can trace the parallels between the ancient myth about Orpheus and Eurydice and the story of love and death of the main Lesya Ukrainka's drama heroes. Here we mean the forest mermaid Mavka and country young man Lukash, who is, like Orpheus, endowed with an unordinary musical talent.

Ukrainian literature – poetry – Lesya Ukrainka – myth – Orpheus and Eurydice

¹² Ibidem, c. 129.